

Maria Grzegorzewska (188-1967) pochodziła z wielodzietnej rodziny Adolfa Grzegorzewskiego i Felicji z Bohdanowiczów Grzegorzewskiej. Pierwsze lata dzieciństwa spędziła w rodzinnej miejscowości w Wołuczy koło Rawy Mazowieckiej, gdzie rodzice zarządzali majątkiem ziemskim.

W 1900 r. rozpoczęła naukę w prywatnej pensji Jadwigi Kotwickiej w Warszawie a następnie uczyła się pod okiem Pauliny Hawelke (1906/07). Następnie, na przełomie 1907/1908 roku, ukończyła kurs przygotowawczy do studiów uniwersyteckich na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym, prowadzony przez wybitnego pedagoga społecznego i socjologa Ludwika Krzywickiego. W 1908 r. zdobyła kwalifikacje nauczycieli domowej (wedle ówczesnej rosyjskiej terminologii „damaszniej uczitelnicy”). W tym czasie podjęła działalność oświatową i społeczną w środowiskach robotniczych Warszawy, gdzie zetknęła się z Heleną Radlińską, Stefanią Sempołowską, Marianem Falskim, Januszem Korczakiem i wieloma innymi pedagogami z którymi nawiązała i podtrzymywała przez lata znajomość na prywatnej i naukowej niwie.

W roku szkolnym 1909/1910 rozpoczęła studia na Wydziale Przyrodniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego, które przerwała w 1911 r. z powodu trudnej sytuacji zdrowotnej.

W życiu Marii Grzegorzewskiej kluczowy okazał się moment, gdy zetknęła się z prof. zw. dr hab. Józefą Joteyko, twórczynią Międzynarodowego Fakultetu Pedologicznego w Brukseli (1912), która w okresie wakacyjnym wielokrotnie odwiedzała ziemię ojczyste z serią odczytów naukowych. Za jej namową wyjechała za granicę i rozpoczęła studia w uniwersytecie brukselskim (1913/14) a potem kontynuowała w Paryżu, po zajęciu Belgii przez wojska niemieckie podczas I wojny światowej.

Początkowo zainteresowania badawcze Marii Grzegorzewskiej dotyczyły wrażeń estetycznych dzieci i młodzieży. Przygotowała i obroniła rozprawę doktorską pt.: *Studium na temat rozwoju uczuć estetycznych – badania z zakresu estetyki eksperymentalnej prowadzone wśród uczniów szkół brukselskich* (oryg. *Essai sur le developpement du sentiment esthetique – recherches d'esthetique experimentale faites sur les eleves des ecoles de Bruxelles*) w 1916 r. W 1918 r. M. Grzegorzewska, na łamach „Roczników Polskiej Ligi Nauczania”, opublikowała tekst: *O konieczności zorganizowania specjalnego szkolnictwa dla dzieci anormalnych w Polsce*. Był to jej pierwszy tekst dotyczący kształcenia specjalnego, które stało się niebawem nakazem jej życia, o czym zresztą wspominała po latach, wracając myślami do praktyk

studenckich i wrażenia jakie wywarły na nim dzieci, pensjonariusze słynnego szpitala Bicetre w Paryżu.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości skłoniło M. Grzegorzewską do powrotu na ziemię ojczyste. W 1919 r. - na własną prośbę - została referentką w Wydziale Szkół Specjalnych MWRiOP (1920-1924). Z wielką determinacją i poświęceniem zaangażowała się w kształcenie nauczycieli i wychowawców przygotowywanych do pracy z dziećmi: głuchoniemymi, niewidomymi, upośledzonymi umysłowo i moralnie zaniedbanymi (wedle terminologii z II Rzeczypospolitej). Brała udział w kursach i kształceniu seminaryjnym nauczycieli organizowanych przez władze oświatowe we współpracy z pedagogami, środowiskiem lekarskim, psychologami, psychiatrami i naukowcami. Fundamentalne znaczenie u progu niepodległości w zakresie badań i kwalifikowania dzieci do szkół i klas specjalnych dla dzieci z niepełnosprawnością intelektualną miała działalność prof. dr hab. Michaliny Stefanowskiej (w Warszawie) oraz Stefana Kopcińskiego (w Łodzi) oraz prof. zw. dr hab. Tytusa Benniego, organizatora Instytutu Fonetycznego w W-wie, który prowadził badania w zakresie rewalidacji dzieci niesłyszących.

Decyzją Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) doszło do połączenia Instytutu Fonetycznego z Seminarium Pedagogiki Specjalnej, co doprowadziło do założenia **Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej** w Warszawie w połowie 1922 r./Dz. Urz. MWRiOP, 1922, nr 27, poz. 300). Kierownictwo Instytutu powierzono dr Marii Grzegorzewskiej i pełniła je nieprzerwanie do 1967r.

Staraniem Marii Grzegorzewskiej powstała Sekcja Szkolnictwa Specjalnego Związku Nauczycielstwa Polskiego Szkół Powszechnych w 1924r. W ramach Sekcji powołano pierwszy kwartalnik naukowy „Szkoła Specjalna”, traktujący o szeroko pojętej problematyce kształcenia specjalnego, wydawany od 1924 r. do czasów współczesnych. Ponadto w ramach Sekcji wydano drukiem ok. 20 pionierskich opracowań naukowych w ramach tzw. serii Biblioteki Pedagogiki Leczniczej ZNP, które stanowiły kompendium wiedzy dla nauczycieli i wychowawców szkół specjalnych w Polsce.

W okresie Dwudziestolecia M. Grzegorzewska organizowała zjazdy nauczycieli szkół specjalnych (w 1925, 1934 r.). Wspólnie z prof. Władysławem Radwanem kierowała Państwowym Instytutem Nauczycielskim (1930-1935). Była znana i doceniana w krajowym oraz międzynarodowym środowisku naukowym (m.in. Kongres Ligi Nowego Wychowania w Locarno). Odbiła staże naukowe we Francji i w Belgii. W 1935 r. wzięła udział w Kongresie

Belgijskiej Rady Nauczania, na którym przedstawiła kształt oraz dorobek polskiego szkolnictwa specjalnego. W 1937 r. weszła w skład Wydziału Wykonawczego Międzynarodowego Towarzystwa Pedagogiki Leczniczej w Zurychu. Grzegorzewska współpracowała z resortem oświaty, Polskim Towarzystwem Pediatrycznym, ze środowiskiem polskich lekarzy: psychiatrów, higienistów oraz specjalistów zajmujących się profilaktyką i leczeniem w placówkach służby zdrowia (sanatoriach i prewentoriach). W ten sposób, we współpracy m.in. z prof. Emilem Godlewskim a potem w szczególności z Janiną Doroszewską zapoczątkowała rozwój pedagogiki określanej jako dział dzieci przewlekle chorych i kalekich.

Działalność organizacyjna Marii Grzegorzewskiej w latach międzywojennych ogniskowała wokół metodyki pedagogiki specjalnej (zwanej wówczas pedagogiką leczniczą) dzieci z upośledzeniem umysłowym, niewidomych oraz głuchoniemych. Na łamach „Szkoły Specjalnej” opublikowała szereg art. z zakresu historii niepełnosprawności.

Dzięki staraniom M. Grzegorzewskiej w polskim szkolnictwie specjalnym zastosowano metodę ośrodków zainteresowań opracowaną przez Belga Owidiusza Decroly'ego. Należy dodać, że metoda ta, oparta na pądocentrycznych ideach ruchu Nowego Wychowania, opierała się na zasadach upodmiotowienia dziecka. Poszukiwano w niej etiologii wszelkich dysfunkcji, odwoływano się do psychologicznych aspektów pobudzania, usprawniania i kompensacji zahamowanych funkcji organizmu w procesie rewalidacji i rehabilitacji dziecka z niepełną sprawnością.

Należałoby dodać, że już w okresie międzywojennym M. Grzegorzewska stała się osobą rozpoznawalną, identyfikowaną ze szkolnictwem specjalnym w Polsce. Zasłużyła na to miano nie tylko z racji pełnionych funkcji i owocnej działalności naukowej (prace z zakresu psychologii niewidomych i pedeutologii). Zdecydowała o tym być może przede wszystkim jej osobowość i charyzmatyczność, w tym konsekwencja i niezmienna wola działania na rzecz dziecka „anormalnego”, jak wówczas pisano. Grzegorzewska, parafrazując słowa Janusza Korczaka - „Nie ma dzieci są Ludzie” - który wykładał w PIPS zasady wychowania w internatach, twierdziła, że kalectwo nie powinno pozbawiać Człowieczeństwa. Dziś na frontonie budynku Akademii Pedagogiki Specjalnej widnieje napis: „Nie ma Kaleki, jest Człowiek” – będące egzemplifikacją filozofii Marii Grzegorzewskiej.

Po zajęciu Polski przez wojska hitlerowskie PIPS przerwał działalność. M. Grzegorzewska w żaden sposób nie rezygnowała z kierunku prac na rzecz niepełnosprawnych, choć były one bardzo utrudnione. Prowadziła badania selekcyjne nad dziećmi podejrzanymi o

niedorozwój umysłowy oraz zatrudniła się w szkole specjalnej przy ul. Tarczyńskiej w W-wie. Uczestniczyła w tajnych pracach oświatowych Delegatury Rządu w Wydziale Kształcenia Nauczycieli. Współpracowała z konspiracyjną Wolną Wszechnicą Warszawską, Ludowym Instytutem Oświaty i Kultury oraz z tajnym Instytutem Pedagogicznym ZNP. Współtworzyła konspiracyjne programy samokształcenia dla nauczycieli w oflagach. Ponadto brała udział w pracach programowych nad reformą systemu oświaty z myślą o kształceniu reform edukacyjnych w wolnej Polsce. Od 1942 r. była referentką działu kształcenia nauczycieli w Głównej Komisji Planowania w Departamencie Oświaty i Kultury. Pod kierownictwem prof. Stefana Baleya prowadziła tajne studium kształcenia nauczycieli dla ok. 100 słuchaczy w 17 kompletach w ramach Tajnej Organizacji Nauczycielskiej (TON). Była członkinią Głównego Komitetu Pomocy Żydom (pseud. „Narcyza”). Z ramienia Czerwonego Krzyża wzięła udział w Powstaniu Warszawskim (w patrolu sanitarnym). Aresztowana przy ul. Kaliskiej w Warszawie (10 sierpnia 1944 r.) została wysłana do obozu przejściowego (dulagu 121) w Pruszkowie, skąd udało jej się wydostać. U schyłku okupacji przebywała w Zalesiu Dolnym, gdzie podjęła prace w powszechnej zorganizowanej przez Helenę i Władysława Radwanów oraz Ewę Krauze.

W czasie II wojny św. spłonęły rękopisy jej prac, w tym drugi tom *Psychologii niewidomych* oraz książka *Osobowość nauczyciela*.

Po zakończeniu wojny ponownie stanęła na czele PIPS (15 maja 1945 r.), przewodniczyła Sekcji Szkolnictwa Specjalnego przy ZNP, objęła komitet redakcyjny „Szkoly Specjalnej”. Z racji tego, że przepracowała 4 lata (1941-1945) w ramach tajnego nauczania do wysługi lat (mnożnik x 2) zaliczono jej po zakończeniu wojny 8 lat, 1 miesiąc i 2 dni.

W dowód uznania za działalność na polu edukacji M. Grzegorzewska otrzymała Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski (1955), Medal Budowniczych Polski Ludowej (1959), zaś 1957 r. została profesorem zwyczajnym.

W latach 1958–1960 kierowała Katedrą Pedagogiki Specjalnej w Uniwersytecie Warszawskim (ustanowioną dla niej ad personam), jednocześnie była to, co warto przypomnieć, pierwsza uniwersytecka katedra pedagogiki specjalnej w Polsce.

W okresie powojennym angażowała się (społecznie) w działalność Polskiego Związku Głuchych i Polskiego Związku Niewidomych. Współpracowała ze środowiskiem psychologów, psychiatrów, występowała w charakterze eksperta Mini. Oświaty, Sejmu PRL. Prowadziła systematyczne i kompleksowe badania nad pedagogiką specjalną.

Dorobek naukowy Grzegorzewskiej obejmuje ponad 150 publikacji naukowych (zwartych i czasopism.), m.in.: *Szkolnictwo specjalne*, w: Łempicki s., Gottlieb W., Suchodolski B., *Encyklopedia Wychowania*, t. 3., z. 1., Warszawa 1937-1939; *Psychologia*

niewidomych, Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne, Warszawa 1930.; *Pedagogika Lecznicza. Skrypt wykładów*, PIPS, Warszawa 1952/53 (1964).; *Listy do młodego nauczyciela*, Cykl. I-III, PZWS, Warszawa 1947-1961 (wiele wydań); *Głuchociemni*, Nakład Sekcji Szkolnictwa Specjalnego Zw. Naucz. Szkół Powszechnych. Skład Książnica Atlas, Warszawa 1928; *Wybór pism*, PWN, Warszawa 1964.; Art.: *Kształcenie nauczycieli-wychowawców*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 2, 1963, s. 25.; *Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej*, „Szkoła Specjalna”, nr 3-4, 1928/29, s. 149-169.; *Metodyka nauczania i wychowania dzieci niewidomych*, „Szkoła Specjalna”, nr 3-4, 1928/29, s. 186-188; *Historia rozwoju i podstawy organizacji szkolnictwa specjalnego dla upośledzonych umysłowo*, „Szkoła Specjalna”, nr 3-4, 1928/29, s. 191-193.; *Sądy dla nieletnich jako jeden z czynników profilaktyki przestępczości i projekty reform w tej dziedzinie*, „Szkoła Specjalna”, nr 4, 1929/30, s. 213-232.; *Nowe drogi w nauczaniu głuchoniemych*, „Szkoła Specjalna”, nr 1, 1932/33, s. 1-14.; *Losy wojenne i odbudowa Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej*, „Szkoła Specjalna”, nr 1, 1946/47, s. 6-12.; *Analiza wartości rewalidacyjnych metody „ośrodków pracy”*, „Szkoła Specjalna”, nr 1, 1957, s. 6-32; *Dążenia rozwojowe i zagadnienia niepokojące w pedagogice specjalnej krajów języka francuskiego na Zachodzie*, „Szkoła Specjalna”, nr 2, 1961, s. 65-81; *Roczne studium dla Sędziów dla Nieletnich przy PIPS*, „Szkoła Specjalna”, nr 1, 1963, s. 92-96.; *Prace wychowawcze w zakresie pedagogiki specjalnej w 20-leciu PRL*, „Szkoła Specjalna”, nr 4, 1964, s. 214- 230.

P.S.

We wszystkich wspomnieniach absolwentów i współpracowników Instytutu Pedagogiki Specjalnej Maria Grzegorzewska przedstawiana jest jako osoba niezmiernie ciepła i wrażliwa, otwarta na dialog ze swym rozmówcą. W sprawach naukowych była bardzo wymagająca. Skrupulatnie przestrzegała realizacji programu kształcenia w Instytucie, w którym zorganizowano przed 1939 r. poradnie (pedagogiki leczniczej, ortofoniczną, psychopedagogiczną, Muzeum Szkolnictwa Specjalnego), prowadzono wykłady i ćwiczenia, zajmowano się działalnością naukową.

Instytut, któremu przewodniczyła aż do śmierci w 1967 r. (atak serca), wzorowała na Międzynarodowym Fakulcie Pedologicznym (1912-1914) Józefy Joteyko w Brukseli. Nigdy nie zdecydowała się na założenie rodziny. Powołaniem jej życia stała się działalność na rzecz dzieci gorszych szans, które u progu niepodległej Polski w znikomym stopniu mogły korzystać z dobrodziejstw edukacji. W efekcie jej starań do 1939 r. uruchomiono ponad 100 szkół

podstawowych specjalnych dla ok. 12 tys. dzieci. Próby utworzenia przedszkoli i szkół zawodowych specjalnych zostały zrealizowane dopiero w latach powojennych. Marzeniem M. Grzegorzewskiej było zorganizowanie nowoczesnej placówki kształcenia nauczycieli i wychowawców szkół specjalnych na poziomie wyższym. Zaledwie trzy lata po jej śmierci (1970) PIPS stał się placówką akademicką (wyższą szkołą zawodową), zaś w 1976 r. został przekształcony w Wyższą Szkołę Pedagogiki Specjalnej (WSPS) im. Marii Grzegorzewskiej. Kolejna reorganizacja została przeprowadzona w 2000r., gdy WSPS stał się Akademią Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.

W Muzeum Akademii Pedagogiki Specjalnej i Marii Grzegorzewskiej przy ul. Szczęśliwickiej 40 w Warszawie przechowywane są osobiste pamiątki (książki, meble, artefakty) znajdujące się w chwili śmierci Patronki Uczelni w jej służbowym mieszkaniu przy ul. Spiskiej 16. Ponadto w archiwum APS odnaleźć można szereg rękopisów M. Grzegorzewskiej będących świadectwem jej pieczołowicie prowadzonej pracy naukowej (skrypty wykładów, artykuły naukowe i inne) oraz korespondencji krajowej i zagranicznej (prywatnych listów, druków urzędowych).

Życie Marii Grzegorzewskiej od szeregu lat zmagającej się z chorobą serca (jeszcze w okresie przedwojennym) stanowi doskonały przykład na to, jak wielkie dzieło może odnieść człowiek, który jest tyleż społecznikiem co zdeklarowanym orędownikiem dzieła, któremu służy. Na łamach *Listów do Młodego Nauczyciela* – pomyślanych jako przewodnik dla tych, którzy pragną się poświęcić pracy nauczycielskiej – Maria Grzegorzewska w myśl idei Jana Władysława Dawida (poj. miłości dusz ludzkich) zawarła ponadczasowe myśli i wskazówki dydaktyczne i wychowawcze. Pisała na temat wartości osobowości w pracy wychowawczej, na temat roli nauczyciela „wyzwalającego” a nie „hamującego” swych uczniów. Uważała, że „aby dużo dać, trzeba samemu dużo mieć”. Równie ważna była dla Niej radość z wykonywanej pracy, gdyż jak pisała nauczyciel (szkoły specjalnej) nigdy „nie dobiega do celu”, obserwuje i poszukuje nowych rozwiązań. Jej poglądy opierały się na holistycznym podejściu do edukacji czerpiącej z dorobku różnych nauk (humanistycznych, medycznych, nauk ścisłych i przyrodniczych), co doskonale koresponduje ze współczesnymi trendami w pedagogice specjalnej (specjalnych potrzebach edukacyjnych) idącej w kierunku inkluzji, równości i partycypacji społecznej osób z niepełną sprawnością.

Jacek Kulbaka, dr hab., prof. APS

Kustosz Muzeum Akademii Pedagogiki Specjalnej i Marii Grzegorzewskiej